

Havlová, Eva

[Varbot, Žanna Žanovna. Praslavjanskaja morfonologija, slovoobrazovanije i etimologija [i.e. ètimologija]]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1988, vol. 37, iss. A36, pp. 175-177

ISBN 80-210-0079-1

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101638>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

tajazyku v něm. Metajazykem Chloupek tudíž nerozumí pouze jazyk výkladů o řeči, metařečový charakter je pro něj základním atributem literárního díla. Jazyk lit. díla není jazykem „ozvláštněným“, je to metajazykový komentář k určitému dění. Autor vidí paralelu mezi metajazykovou interpretační činností gramatika a činností slovesného umělce nebo překladatele hledajícího výraz či ekvivalent a vytvářejícího komplexní jazykovou situaci uměleckého díla. Tento nový a propracovaný pohled přináší nové světlo zejména na možnosti volby jazykových útvarů a prostředků v uměleckém díle.

Devátá kapitola pak řeší problém kodifikace 3. osoby plurálu slovesného typu *sázet* neběžným způsobem, totiž sociolingvistickou metodou rozboru jazykové situace. Překvapivým výsledkem je doporučení dubletní kodifikace *sází*/ *sázejí*. Překvapivým, dodáváme proto, že ryze strukturální analýza jazykových prostředků by směřovala k doporučení opačnému: 3. osoba pl. slovesa *sázet* by měla znít *sázejí* a obdobný tvar by měl být jako dubletní kodifikován i u sloves typu *trpět*, tedy *trpí*/ *trpějí*. Homonymie 3. osob singuláru a plurálu je tu totiž krajně nevýhodná vzhledem k existující homonymii nom. singuláru a plurálu u substantiv typu *růže*, *pole* a *stavení*: *růže voní*, *hřiště šumí*, *nádraží hřní* jsou singuláry i plurály; jednoznačné je pouze vyjádření s prvkem izolujícího charakteru, totiž s jinak nefunkčním ukazovacím zájmenem. Kromě toho by tato rozšířená homonymie u vzoru *sázet* likvidovala poslední odkaz na významotvorný rozdíl infinitivních *i*-kmenů a *ě*-kmenů (např. *zkrvaví* × *zkrvavět*). — Skutečnost **však** je taková, že historicky sledováno sloves s 3. osobou pl. typu *sázejí* přibývá, ale v současném úzu přibývá také případů typu *oni sází*, *umí*.

Chloupkova zajímavá, podnětná, myšlenkově bohatá kniha je ku prospěchu věci opatřena anglickým, ruským a německým resumé. Soudíme, že bude vítaným zdrojem informací o současné situaci češtiny i pro zahraniční lingvisty.

D. Šlosar

Zanna Ž. Varbot, Praslavjanskaja morfonologija, slovoobrazovanije i etimologija, Moskva, Nauka 1984, 253 str.

Morfonologie a tvoření slov z hlediska etymologa je úhel pohledu, který přináší nejen nové poznatky pro historii slovtvorby, ale i zajímavé podněty k novým etymologickým výkladům.

Autorka, která pracuje i na moskevském etym. slovníku slov. jazyků (Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov — dále ESSJ —, Moskva 1974 n.), jehož cílem je rekonstrukce praslovanské slovní zásoby, si klade ve všech kapitolách recenzovaného díla za úkol určit, které ze zkoumaných jevů je možno pokládat za praslovanské, příp. už starší, a které patří až do vývoje jednotlivých slov. jazyků. Ovšem i když se co nejvíce snaží zpřesnit chronologická kritéria, zůstává v některých případech praslovanskost určitého jevu sporná.

Cenná zásada ESSJ — co nejúplnější soupis členů určité slovní rodiny, včetně dialektismů, i dosud nepublikovaných — je charakteristická i pro materiál Varbotové. Takový úplný soupis slovních rodin podává dobrou představu o množství variant — ablautových i sufixálních — u jednotlivých typů derivátů, což je problém v tradiční slovtvorbě i v etymologii dosud dosti opomíjený. Zkoumání variability při derivaci je hlavní náplní této knihy; metodicky je patrné ve všech kapitolách, i když speciálně jsou mu věnovány kapitola druhá a šestá. Z nesmírného množství materiálu vybírá autorka jen slova relevantní pro výklad slovtvorný či etymologický a sama upozorňuje, že i výčet příkladů je spíše ilustrativní než exhaustivní.

V kap. I probírá autorka vznik a funkce zdloženého stupně ve slov. jazycích. Vznik zdloženého stupně vidí podle Kuryłowicze v náhradním dloužení diftongů v sětových kořenech po ztrátě laryngály před souhláskou. K takovému dloužení došlo ovšem už v indoevropském údobí, je tedy bezpředmětné upozorňovat u čistě praslov. dloužení *-r-* v *-ir-* nebo *-l-* v *-il-* (např. u *netopír*, jež V. vyvozuje z **ne(k)topir's*), že by mohlo jít o starou délku „jako reflex staré sětové struktury kořene **p_r-*“; nulový stupeň ie. **perH-* by se projevil jako dlouhý slabikotvorný sonant, jehož střídnici nemůže být ve slov. *-ir-*. Je proto pravděpodobnější jiný autorčin výklad, totiž vidět v *-pir's* nekundární dloužení (s. 60).

Opozici kvantitativní (**ō* : *o* = sl. *a* : *o*) pokládá za mladší stav, sama uvádí řadu dokladů

na praslov. opozici *ō : *e, *ō : ъ, ѣ, i když jde o příklady s různou mírou pravděpodobnosti. Přesvědčivé je např. sch. *stap* 'máselnice' : sch. *stepati maslo* (s. 26). Problematické už je spojení č. *trápit s třepat a trapit* (psl. **trapiti*, **trepati*, **troptiti*). Č. *trápit* a sln. *trapiti* t. v. se dá vyložit jako **torpiti*, fakt. k **trpěti*; pro **trap-* by mohlo svědčit jen p. *trapić*, to však může být bohemismus (v p. dialektech nežije). Z ESSJ přebírá autorka málo přesvědčivé slovo názvu stromu habru **grabъ* s **grebtī*. Zato její výklad r. dial. *zapań*, 'přehrada v řece' z **pan-* k **pnop* 'pěti', 'napínat' je zdařilejší než Vasmerův ze **zapadnъ*, už pro existenci varianty r. dial. *zapoń* t. v. Zajímavé je i její spojení psl. *platъ*, kus látky s *pletъ* nebo spojení psl. *obilъje* 'obilí, hojnost' a stsl. *izvilije* 'hojnost' s ie. **velH-*, kde ve *-vil-* vidí zdĺoužení redukováného stupně, srov. **volati*. (Uznáme-li toto spojení, bylo by nutné oddělit stsl. *izvilije* od *vzvitiъ*, 'zisk' a **viti*, 'přemáhat'; proto dávám přednost výkladu Trubačevova, že **obilъje* 'obilí' patří k *biti* jakožto **vymlácené obilí*, snad s tou obměnou, že tu splýnula dvě homonyma: **o(b)-bi-lъje* 'obilí' a **ob-vi-lъje* 'hojnost', jež bych spolu s **ъz-oi-lъje* a **vъz-vi-tъ* řadila k **viti*, 'přemáhat, vítězit, brát kořist'.)

Mimo kategorie faktitivů a jmenných derivátů je cenné upozornění autorčino na zdĺoužený stupeň v druhé části kompozit (typ *vlnoľam*, r. *zubotyčina* atd., též ve vlastních jménech na *-slavъ*, *-zarъ*, aj.), kde má vedle sebe někdy i variantu nedĺouženou (br. *prac' suchopiram* i *-pěram*, aj.).

Poměrně malý je počet slov, kde je zdĺoužený stupeň spojen se sufixací, např. **vaznъ* 'šťěstí, zdar' k r. *jemu vezet* a str. *voziti* 'starat se, pečovat', nebo č. *pis-kъ* 'stonek pera' k **prchati*.

Kapitola II je věnována ablautové variabilitě u slovanských postverbálií. Bohatý materiál autorka rozdělila na oddíl, kde je určitý stupeň ablautu izolovaný, t. j. vyskytuje se jen ve jméne, ne v slovese (případy, které pokládá za starší), a na oddíl, kde se jednotlivé ablautové stupně vyskytují i u slovesa. Snaží se oddělit starší typy derivace od mladších; cenný je poukaz na nutnost odlišit novou derivaci od pouhého přeformování starších derivátů pod tlakem nového slovtvorného systému.

Drobné poznámky k jednotlivým příkladům: instruktivní příklad je b. *vrága* 'rána, boule' z psl. **vorga* proti *varga* 'boule ve dřevě', jež má vokalismus slovesa **vrgati*. Možné je také spojení **bag(ъ)ръ* (slk. *bahor*, obloukovitá část kola; horní, pohyblivá část žernovu) s **bęgti*, 'běžet'. Ke dvojici **sluchъ* : **slъchъ* by bylo vhodné přiřadit i **duchъ* : **dъchъ*. — Z příkladů na izolovaný stupeň *-o-* bych vyřadila ukr. *čolopók*, 'vršek', jež autorka chápe jako složeninu *čolo* + *pok* a spojuje se sch. *čelopek* (ne t. v., jak se uvádí na s. 75, ale 'slunci vystavený svah'): genitiv ukr. slova zní *čolopka*, jde tedy o sufix *-ъkъ*, nikoli *o-*stupeň. Domnívám se, že ukr. *čolopok* lze lépe vyložit z psl. **čelprkъ*, a za příbuzné pokládám mor. *člupek*, 'vršek, kopeč' z psl. **člprkъ*.

V kap. III ('Sekundární ablaut') si autorka všímá prolínání různých ablautových řad, vzešlého z těch ablautových stupňů, jež byly oběma řadám společné. Např. sl. **skъp-* může být teoreticky redukováným stupněm ie. **skep-* i **skeip-*. Předpokladem sekundárního ablautu tedy Varbotová spojuje sl. **skop-/šcep-* i **čъp-* a **štip-*, obdobně **ner-* i **nur-/nur-* (i když tady připouští i možnost kontaminace kořenů **ner-* a **neu-*), aj.

Cenná a přesvědčivá je její upozornění (s. 129—133) na skupinku čtyř vsl. sloves: r. dial. *zroit*, 'zrát', br. *mróci*, 'snít', ukr. *prořiti*, 'vařit pod pokličkou, dusit', *mlóжити*, 'být špatně', jež patří k **zvrěti*, **mrvěti* (sémanticky nejbližší je r. dial. *mrějal*, 'být slabě viditelný'), **prvěti* (srov. ukr. *prity* m. j. 'vařit se' — o kaši), ukr. *mlity* z psl. **mrdsletī*; původ tohoto typu vidí autorka pravem u sloves, jež mají *-ě-* kořeně, např. **vrěp-* : **rořъ* : **rojiti* apod. Jde zřejmě o slovtvorný typ mladší, až východoslovanský. To autorka uznává u **mlójiti*, jež se mohlo vyvinout až ze zkráceného **mlěti* po zániku jerů, ale za starší, už praslov., pokládá **prořiti*, a to proto, že je mimo ukr. doloženo i v slovenštině; protože však je doložené jen na vých. Slovensku, půjde spíše jen o přesah ukr. slova.

Obsahem kap. IV je rekompozice derivátů od sloves na *-nъti*. Mimo průhledné případy (**plynъti* : *plynъ* aj.) podává autorka i řadu příkladů etymologicky přínosných. Některé deriváty má už za praslovanské (**ogъnivo*, 'článek řetězu' od **gъ(b)nъti*, 'ohýbat', **obtonъ*, 'tůň', **ganъka*, 'hádanka' od **gadati*, *ga(d)nъti*; toto poslední slovo, doložené v sch. *ganka*, vypadá na první pohled jako mladší, ale pro stáří derivátů s *-n-* mluví i stsl. *gananje*, 'hádanka, záhada'). Ze slovesa na *-nъti* vyvozuje i č. *línati* s uvedením přesvědčivých sémantických paralel na 'téci, padat' > 'línat'. Přínosné je spojení č. *křenit se*, dnes 'smát se', pův. 'krivit obličej (i bolestí)' s r. dial. *kreni'sja*, 'plakat', snad i s r. dial. *kren*, 'krivé dřevो'; jeji další spojení těchto slov s rodinou **kret-* je pro rozdíl e : ě méně pravděpodobný.

Kap. V je téměř vylučně věnována novým etym. výkladům, i když jimi autorka sleduje i cíle slovtvorné: dokázat existenci některých sporadicky doložených praslov. sufixů. To

se jí celkem daří při výkladu dvou slov se sufixem *-tš*: **kyrətš*, 'pahýl' (ie **keu-*, rozšíř. o *-p-* nebo o *-k-v* slk. *kyka*, p. *kikut*, 'pahýl') a **rapətš*, 'pařát' (k **rapati*, 'chňapat, rvát', srov. lat. *rapere* aj.), s upozorněním na častější výskyt tohoto sufixu v částí těla.

Zajímavá je i její rehabilitace kdysi uznávaného a později odmítaného sufixu *-etš* v br. *ščebic*, p. *razaotki*, sch. *zanovet* a psl. **oseštš*. Její spojení psl. **oseštš*, 'sušárna na obilí' s psl. **ozdš* t.v. (obojí z ie. **as-*, 'pálit, sušit, ohniště apod.') není nemožné; také jsem se u hesla *oseštš* (v nevydané části brněnského Etym. slovníku slovanských jazyků) uchýlila z nedostatku lepších výkladů k tomuto spojení. Nejedlého výklad stč. *ozdš* z *ozditi* 'obehnat zdí' (LF 103, 224—6) je přesvědčivý pro stč. *ozdš*, městská zeď, hradba', jež je s *ozdš*, 'sušárna' snad jen homonymní.

Přesvědčivě je autorčino spojení r. dial. *grusná*, 'místo s bujnou vegetací (úrodný ostrůvek uprostřed tundry)' (z psl. **grəsna*) s psl. **grəd-*, 'vyvýšené místo' (srov. mor. *hrūd*, 'bujně porostlé nezaplavované místo v lužním lese') za předpokladu suf. *-sna*. Možný je i její výklad slk. *sokorec*, 'vršek stromu či hory', jež odvozuje sufixem *-orš* (je doloženo i slk. *sokor* t.v. a kolekt. *sokorie*) od kořene **sek-* (srov. i jiná pojmenování pro 'vršek' od kořenů pro, 'ulínat, sekat'), dále výklad r. dial. *boroná*, 'množství (zejm. dětí)' z ie. **bher-* nebo výklad kaš. *fma*, 'vyvýšenina, svah', jež vyvozuje z psl. **ryzma* a spojuje s **rězati*. Totéž se však nedá říci o etymologii br. *plojma*, 'množství, zejm. dětí', jež autorka spojuje s ie. **pelH-* za předpokladu velmi nepřesvědčivých ie. posunů slovtovorných, nebo o výkladu psl. **opoka*, 'vápenec ap.', jež se zde vyvozuje z ie. **ap-*, 'voda'; přesvědčivější je Suprunův výklad z **pok-*, 'pukat', srov. č. *opuka* s *-u-* podle *pukati*.

Kap. VI obsahuje bohatý materiál, ilustrující variabilitu sufixální struktury u jmen. Autorka odlišuje derivaci dvou různých slov různými sufixy z jednoho základu od variability sufixu uvnitř jednoho slova, přičemž se hodlá zabývat jen druhým z uvedených typů. Rozlišuje u něj dvě hlavní skupiny: 1. varianty různé chronologické úrovně, kde je často možné určit důvody záměny (např. psl. **ždivo*, 'jídlo' > r. *žezivo* pod vlivem syn. *ježa*; psl. **orzponka* > p. aj. *rozponka* > *rozpiąka* vlivem slovesa *rozpiąć*; *rataj* se v sch. změnilo v *ratar* pod tlakem častějšího sufixu *-ar-*; v stč. *ziežš* < **žedja* se začalo *-z-* chápat jako součást sufixu a proto bylo slovo přefazeno k derivátům na *-znš*, atd.) a 2. variabilitu synchronní, paralelní (např. sch. *čehulja* : *češulja*, sln. *ostanek* : *ostatek*, deriváty různých stupňů *-men-* čí *-u-*kmenů: **bermьse* : **bermenьse*, **borovina* : **borina*, atd.); v této části se podává i výčet paralelních sufixů, jako *-ěnzš* : *-janš*, *-d-* : *-zd-*, *-ta-* : *-tva*, *-ęga* : *-ęga*, *-telš* : *-telš* (v názvu datla) apod. Je ale sporné, patří-li sem i deriváty dvou samostatných odvozenin (např. **orbyni* a **orbica*), jsou-li odvozeny stejným sufixem (**orbynitš*, **orbicitš*, 'syn otrokyně').

Mezi většinou etymologicky průhledným materiálem se i zde najdou nové výklady, např. slova **natsš*, **golensš* aj.

Kniha obsahuje i spolehlivý vědecký aparát, včetně obsáhlého indexu.

Závěrem lze říci, že autorka podává množství nových a zajímavých námětů a nebojí se toho, že některé z nich mohou vyvolat námitky či diskusi. Vždyť právě v diskusích se věda vyvíjí a nové poznatky třebí.

Eva Havlová

Милка Ивич: Лингвистички огледи. Просвета, Београд 1983, 225 стр.

Милка Ивич, один из виднейших представителей современного югославского языкознания, очень хорошо известна чехословацким лингвистам как по своим многочисленным работам, так и по личным контактам. В наших журналах публиковалось несколько ее статей, она принимала участие в работе научных конференций, организуемых в нашей стране, в том числе и в Брно. Между прочим, в рецензируемый сборник включен доклад, который М. Ивич прочитала на синтаксическом симпозиуме в Брно в 1976 г. Широкий диапазон ее исследовательских интересов охватывает несколько лингвистических дисциплин, в первую очередь синтаксис и морфологию сербохорватского и других славянских языков, а также вопросы общего языкознания, его истории и методологии и др.

Рецензируемая небольшая книга (всего 225 страниц небольшого формата) содержит избранные работы, иллюстрирующие направление научной деятельности М. Ивич в течение последних двух десятилетий. Первые статьи, включенные в сборник, появи-